

УДК 159.923.2

Ольга Козак

викладач кафедри психології,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, м. Умань, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8164-0733>
kozakolha30@gmail.com

АДАПТАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті здійснено психологічний аналіз феномену адаптації майбутніх педагогів до професійної діяльності під час їхнього навчання у закладі вищої освіти. Під професійною адаптацією до педагогічної діяльності вчені розуміють процес активної взаємодії особистості майбутнього педагога та педагогічного середовища, спрямований на підтримку їхньої динамічної рівноваги, що забезпечує ефективність педагогічної діяльності, розвиток шкільного колективу і особистості педагога, його професійну самореалізацію.

Адаптація до професійної діяльності являє собою процес досягнення органічної єдності між нормативно закріпленими вимогами до педагогічної діяльності та власними потребами, інтересами і можливостями студентів як майбутніх педагогів. У результаті такої єдності спостерігається формування системи професійних знань, вмінь, навичок майбутніх педагогів, розвиток їхніх професійних якостей, сформованість професійної майстерності та компетентності; єдність педагога з учнями та педагогічним колективом; вироблення стійкого позитивного ставлення до професії, зрілість фахівця і самореалізація особистості.

Адаптація до професійної діяльності трактується вченими як заключний етап процесу професійної орієнтації, як комплексна система засобів, спрямована на надання допомоги людині в його пристосуванні до психологічних, організаційних, технологічних умов професійної діяльності у конкретному закладі із врахуванням його специфіки, що позитивно відображається на професійному становленні. Як показує практика, професійна адаптація на психофізіологічному, власне професійному, соціально-психологічному та особистісному рівнях починається під час навчально-виховного процесу у виші. Психофізіологічний рівень адаптації передбачає входження студентів в умови навчальної діяльності у виші, пов'язані з емоційно-психічним напруженням. Власне професійна адаптація відображає рівень взаємодії майбутніх фахівців із професійної середовищем, яке здійснюється у двох напрямках. Перше напрям передбачає адаптацію до нових умов навчання у виші, другий – полягає у розкритті змісту й особливостей педагогічної діяльності. На цьому рівні спостерігається адаптація до навчальної, науково-методичної та організаційно-виховної видів діяльності. Тобто перший напрям передбачає формування базового психофізичного, морального та інтелектуального потенціалу, необхідного для ефективної професійної трудової діяльності; профорієнтацію молоді; допрофесійну підготовку.

Ключові слова: адаптація; майбутні педагоги; професійна діяльність; навчання; заклад вищої освіти.

1. ВСТУП

Сучасна школа має гостру потребу у молодих педагогах, здатних адекватно реагувати на зміни ситуації в освітянській сфері, специфіку педагогічних систем, нові умови професійної діяльності. Відомо, що закінчення закладу вищої освіти, отримання диплома ще не означає, що педагог-початківець вже є професіоналом. На нього чекає довгий період адаптації – “вживання” у педагогічну професію у нелегких сучасних умовах економічної і соціально-політичної турбулентності. Тому підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах зростаючих вимог сучасної системи освіти України, яка переживає постійні трансформації і здатних успішно адаптуватися у сучасних соціокультурних умовах, стає усе більш актуальною [16]. Як показують результати досліджень, сучасні тенденції, на жаль, мають виражений

негативний характер, коли небагато випускників педагогічних вишів йдуть працювати за фахом. Пов'язано це із тим, що інститути освіти, що сприяють професійній адаптації педагогів-початківців до норм і вимог педагогічної професії, не враховують суперечності, які супроводжують цей процес у молодих педагогів, вплив зовнішніх чинників, що сприяють або перешкоджають їхній професійній адаптації [9], [10], [12], [13], [18].

Постановка проблеми. Сучасна ситуація у системі освіти України є такою, що більшість педагогів-початківців відчувають значні труднощі на етапі входження у професію [4], [8], [17]. Це обумовлено впливом багатьох чинників. З одного боку, практика показує, що якість професійної підготовки майбутніх педагогів не відповідає повною мірою тим вимогам і запитам, які висуває по відношенню до них сучасна школа. З іншого боку, у школах, як правило, відсутня яка-небудь система супроводу та підтримки молодих педагогів. Відсутність диференційованого підходу по відношенню до педагогів із боку керівництва освітніх установ обумовлює те, що педагоги-початківці із перших днів роботи потрапляють в умови, що утрудняють їхню професійну адаптацію.

Як результат, перебіг професійної адаптації педагога-початківця у кожного є індивідуальним. Часто він може утруднюється об'єктивними причинами: нездоровою морально-психологічною обстановкою у педагогічному колективі, побутовою невлаштованістю педагога-початківця і т. п. У той же час, як свідчать дані опитувань як самих молодих фахівців, так і інших працівників освіти (керівників шкіл, досвідчених вчителів), вирішальним чинником в адаптації випускників педагогічних вишів є їхня професійна компетентність, ступінь розвинутої професійно значущих особистісних якостей [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дозволив виокремити групу дослідників, які займалися вивченням проблеми професійної адаптації, у т. ч. педагогів (Г. О. Балл, С. Г. Вершловській, О. М. Галус, В. І. Ковальчук, С. М. Кулик, Н. Г. Ничкало, А. А. Шиян, Я. В. Абсалямов та ін.). Під адаптацією до професійної діяльності вчені розуміють процес актив-

ної взаємодії особистості педагога та педагогічного середовища, спрямований на підтримку їхньої динамічної рівноваги, що забезпечує ефективність педагогічної діяльності, розвиток шкільного колективу і особистості педагога, його професійну самореалізацію. Результатом цього виду адаптації є сформованість професійної майстерності та компетентності; єдність педагога з учнями та педагогічним колективом; вироблення стійкого позитивного ставлення до професії, зрілість фахівця і самореалізація особистості.

Адаптація до професійної діяльності трактується вченими як заключний етап процесу професійної орієнтації, як комплексна система засобів, спрямована на надання допомоги людині в його пристосуванні до психологічних, організаційних, технологічних умов професійної діяльності у конкретному закладі із врахуванням його специфіки, що позитивно відображається на професійному становленні.

Зокрема О. М. Галус розглядає адаптацію до професійної діяльності як процес досягнення оптимального співвідношення між вимогами, які висуває суспільство до професії педагога у цілому, та їхню реалізацію у власній педагогічній діяльності особистості студента, що адаптується, до конкретних особливостей навчально-виховного процесу у виші, школі і його учасників [6].

На думку В. В. Васильєва, Н. Г. Нічкало, М. В. Слепцової та О. М. Попової, адаптація до професійної діяльності – це пристосування індивіда до нового виду професійної діяльності, нового соціального оточення, умов праці і особливостей конкретної спеціальності [8], [11], [16]. Основною причиною настання кризи на етапі професійної адаптації вони вважають розбіжність реальної професійному житті зі сформованими уявленнями та очікуваннями.

Адаптацію до професійної діяльності педагога Г. П. Баранова пропонує розглядати як процес активного входження в учительську діяльність молодого фахівця для досягнення ним високої результативності праці в оптимально короткий період [2].

С. О. Боровикова, Т. П. Водолазська, М. О. Дмитрієва та ін. зазначають, що під адаптацією до професійної діяльності найчастіше розуміють процес становлення, відновлення і підтримання динамічної

рівноваги у системі “суб’єкт праці – професійне середовище”, який сприяє успішному здійсненню професійної діяльності людини [14].

Адаптацію до професійної діяльності Н. Г. Ничкало розглядає як адаптацію людей різних поколінь до самостійної продуктивної трудової діяльності; процес або результат процесу пристосування працівника у початковий період його роботи на конкретному підприємстві до особливостей робочого місця і організації праці на підприємстві [5].

Як зазначає М. О. Годник, адаптація до професійної діяльності молодого педагога складається із трьох основних етапів: довузівський – усвідомлений вибір професії, мотивація, професійна орієнтація на професію вчителя; вузівський – методологічна, методична та теоретична підготовка у виші та фундаментальний науковий – проходження виробничої практики і самостійна робота у школі [7].

Мета статті – психологічний аналіз феномену адаптації майбутніх педагогів до професійної діяльності під час їхнього навчання у закладі вищої освіти.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Як зазначає Н. В. Горбунова, специфіка адаптації обумовлена багатофункціональністю, поліструктурністю, поліпредметного педагогічної праці та ускладнюється перманентними реформами, які відбуваються сьогодні в освітньому просторі. Складність педагогічної діяльності ще і у тому, що остання містить різнопланові загальні і конкретні освітні завдання, організаційні форми освіти і самоосвіти [8]. Вони виходять із того, що професійне становлення молодого педагога – це тривалий і напружений процес, який починається задовго до його безпосередньої педагогічної праці. Цьому присвячуються роки навчання у педагогічному виші, поглиблена самоосвіта в процесі оволодіння секретами професії, знайомство із кращими педагогічними практиками.

З одного боку, адаптація впливає на становлення особистості як представника певної професії, а з іншого, – характер адаптаційного процесу значною мірою регулюється і направляється конкретною

особою із врахуванням її мотивів і інтересів. Тому зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, вимагають переосмислення концепції підготовки майбутніх педагогів під час їхнього навчання у педагогічному виші. Перш за все, мова йде про створення сприятливих умов для успішної адаптації до професійної діяльності студентів-першокурсників. Важливість вирішення цієї проблеми пояснюється тим, що у них змінюється провідний вид діяльності, зростають психічні перевантаження, емоційне напруження, що призводить до зниження успішності навчальної діяльності, а відповідно і до зниження рівня формування професійних компетенцій.

На думку М. В. Слепцової, О. М. Попової, заклад вищої освіти може створювати необхідні умови для самої активної участі майбутніх педагогів у професійній діяльності шляхом їхнього включення у роботу різних професійних, творчих і наукових об'єднань та співтовариств, що сприятиме акумуляції різноманітного досвіду і, відповідно, можливості вибору різних варіантів і моделей професійної кар'єри.

Також виш може ініціювати і заохочувати створення науково-дослідних робочих груп у межах підготовки грантових заявок, науково-дослідних робіт у вигляді держзамовлень чи ініціативних, науково-практичних конференцій тощо, куди, крім самих педагогів-практиків, включаються і студенти, діяльність організована за проектним принципом.

Саме навчання з окремих дисциплін (як правило, профільних чи спеціальних) може бути організовано як розробка і захист проекту (наприклад, у межах навчання педагогічної та вікової психології, студентські мікрогрупи моделюють свою команду, розробляють її місію, описують цілі, завдання, конкурентні переваги, обґрунтовують кадрову політику, пропонують систему мотивації).

З іншого боку, важливу роль у процесі "вживання у професію" відіграє педагогічна практика студентів [1]. Саме вона містить великі можливості для формування внутрішньої установки на педагогічну професію. У процесі практики інтенсифікується процес професійного становлення майбутнього педагога, його самоосвіти і самовиховання, здійснюється перевірка ступеня професійної підготовленості та при-

датності до педагогічної діяльності, рівня педагогічної спрямованості. Діяльність студентів під час практики є аналогом майбутньої професійної діяльності, вона є адекватною змістом і структурою педагогічної діяльності, організовується у реальних умовах школи і характеризується тим же різноманіттям відносин (з учнями, їхніми батьками, педагогами) і функцій, що і діяльність вчителя. Вже із молодших курсів завдяки педагогічній практиці у студентів з'являється можливість перевірки та оцінки себе як майбутнього педагога, власної професійної підготовки і придатності.

Адаптація до професійної діяльності є адаптацією до самостійної трудової діяльності. Попередня адаптація до професійної діяльності починається під час навчання в загальноосвітній школі. Як показує практика, адаптація до професійної діяльності на психофізіологічному, власне професійному, соціально-психологічному та особистісному рівнях починається під час навчально-виховного процесу у виші [3]. Психофізіологічний рівень адаптації передбачає входження студентів в умови навчальної діяльності у виші, пов'язані з емоційно-психічним напруженням. Власне професійна адаптація відображає рівень взаємодії майбутніх фахівців із професійної середовищем, яке здійснюється у двох напрямках. Перший напрям передбачає адаптацію до нових умов навчання у виші, другий – полягає у розкритті змісту та особливостей педагогічної діяльності. На цьому рівні спостерігається адаптація до навчального, науково-методичного та організаційно-виховного видів діяльності. Тобто перший напрям передбачає формування базового психофізичного, морального та інтелектуального потенціалу, необхідного для ефективної професійної трудової діяльності; профорієнтацію молоді; допрофесійну підготовку.

Адаптація до професійної діяльності являє собою процес досягнення органічної єдності між нормативно закріпленими вимогами до педагогічної діяльності та власними потребами, інтересами і можливостями студентів як майбутніх педагогів. У результаті такої єдності спостерігається формування системи професійних знань, умінь, навичок майбутніх педагогів, розвиток їхніх професійних якостей. Серед компонентів адаптації до професійної діяльності можна виокремити

такі: адаптація до загальнокультурних цінностей і норма професійно-трудової діяльності; оволодіння професійними техніко-технологічними операціями; адаптація до фізичних умов і режиму праці на робочому місці; адаптація до специфічних культурних норм, цінностей установи; адаптація до специфічних міжособистісних взаємин.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Адаптація до професійної діяльності являє собою складний процес включення особистості у різні структурні елементи виробничого середовища для виконання професійних функцій. Процес включення має активний характер, так як особистість не лише пристосовується до умов професійного середовища, а й активно змінює їх. Вона забезпечує процес входження особистості майбутнього педагога у професійне середовище шляхом його взаємодії із цим професійним середовищем, під час якого формуються знання, вміння, професійно значущі якості особистості, необхідні для подальшого професійного розвитку, професійного росту та самовдосконалення.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективним напрямом дослідження адаптації до професійної адаптації на початковому етапі професіоналізації майбутніх педагогів можна вважати її подальше вивчення відповідно до фахової спеціалізації, гендерних і статевих чинників, розробки різноманітних формувальних технологій, що сприятимуть підвищенню рівня адаптованості та розвитку адаптивності як особистісної властивості майбутнього педагога.

Список використаних джерел

1. Андриенко О. А. Професиональная адаптация студентов вуза в период прохождения производственной практики. *Международный электронный научный журнал*. 2018. № 4(34). С. 84–88. URL : rnojournal.wordpress.com/archive18/18-04.
2. Баранова Г. П. Факторы профессиональной адаптации молодого учителя в общеобразовательной школе : дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 1998. 16 с.

3. Безюлева Г. В. Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной адаптации учащихся и студентов. Москва : НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. 320 с.
4. Бурдастых Е. Н. Социально-профессиональная адаптация будущих учителей : дис. канд. пед. н. Курск, 2006. 224 с.
5. Васильев В. В. Система адаптації робітників до професійної діяльності. Дніпропетровськ, 1999. 300 с.
6. Галус О. М. Активна професійна адаптація студентів як педагогічна проблема. *Педагогічний дискурс*. 2007. Вип. 1. С. 35–40. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2007_1_9
7. Годник Н. А. О сущности профессиональнопедагогической деятельности. *Приобщение педагогической профессии : практика, концепции, новые структуры*. Воронеж, 2000. С. 11–14.
8. Горбунова Н. В. Профессиональная адаптация будущих учителей и молодых специалистов к педагогической деятельности. *Гуманитарные науки*. 2019. № 3. С. 38–44.
9. Лебедеико О. А., Татарова М. Н. Психолого-педагогическая поддержка профессиональной адаптации молодых педагогов. *Профессиональное образование в России и за рубежом*. № 4(32). 2018. С. 133–138.
10. Макарова А. Н. Адаптация студентов к профессионально-педагогической деятельности в условиях многоуровневого образования : дис. ... канд. пед. наук. Н. Новгород, 2005. 189 с.
11. Ничкало Н. Г. Професійна освіта. Словник / за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 380 с.
12. Почакаева И. С., Цапкова Т. А. Особенности адаптации выпускников педагогических вузов к осуществлению профессиональной деятельности в школе. *Проблемы романо-германской филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков*. 2017. С. 254–259.
13. Андрущенко Т. Ю., Аржаных Е. В., Виноградов В. Л. и др. Проблемы профессиональной адаптации молодых педагогов. *Психологическая наука и образование*. 2017. Т. 9. № 2. С. 1–16.
14. Боровикова С. А., Водолазская Т. П., Дмитриева М. А. и др. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности : учебное пособие. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1991. 152 с.
15. Санникова О. П. Кузнецова О. В. Адаптивность личности : монография. Одесса : Изд. Н.П. Черкасов, 2009. 258 с.

16. Слепцова М.В., Попова О.Н. Адаптация будущих учителей к профессиональной деятельности. *Методический поиск : проблемы и решения*. 2015. № 1. С. 24–30.

17. Солодухова О. Г. Становлення особистості вчителя у процесі професійної адаптації: монографія. Донецьк : Лебідь, 1996. 176 с.

18. Шелестенко А. В. Условия для адаптации молодых педагогов. *Новое образование*. 2004. № 8. С. 27–31.

19. Щелкунова Л. А. Проблемы профессиональной адаптации студентов на педагогической практике. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-professionalnoy-adaptatsii-studentov-na-pedagogicheskoy-praktike>

Kozak Olga. Adaptation of Future Educators to Professional Activity as a Subject of Psychological Research

The article deals with the psychological analysis of the phenomenon of adaptation of future teachers to professional activity during their studies in higher education. By professional adaptation to pedagogical activity, scientists understand the process of active interaction between the future teacher and the pedagogical environment, aimed at maintaining their dynamic equilibrium, which ensures the effectiveness of pedagogical activity, the development of the school staff and the teacher's personality, his professional self-realization. Adaptation to professional activity is the process of achieving organic unity between the normative requirements for teaching activities and students' own needs, interests and opportunities as future educators. As a result of such unity, the formation of a system of professional knowledge, skills, skills of future teachers, the development of their professional qualities is observed, the formation of professional skills and competence; the unity of the teacher with pupils and teaching staff; develop a sustainable positive attitude to the profession, maturity specialist and personal fulfillment.

Adaptation to professional activity is interpreted by scientists as the final stage of the process of vocational guidance, as a complex system of tools aimed at helping a person to adapt to the psychological, organizational and technological conditions of professional activity in a particular institution, taking into account its specificity, which positively reflects on professional development. As practice shows, professional adaptation on physiological actually professional, socio-psychological and personal levels begins during the educational process at the University. Psycho-physiological level of adaptation involves the entry of students in conditions of educational activity in the University associated with emotional and mental stress. Actually professional adaptation reflects the level

of interaction of future specialists with the professional environment, which is carried out in two directions. The first direction involves the adaptation to new conditions of study at the University, and the second is to reveal the content and features of pedagogical activity. At this level there is adaptation to the educational, scientific-methodical and organizational and educational activities. That is, the first direction involves the formation of basic psychophysical, moral and intellectual capacities required for effective professional work; youth career guidance; pre-vocational training.

Key words: adaptation; future teachers; professional activity; education; institution of higher education.

References

1. Andrienko O. A. (2018). *Professional'naja adaptacija studentov vuza v period prohozhdenija proizvodstvennoj praktiki* [Professional Adaptation of University Students during the Occupation of Industrial Practice]. *Mezhdunarodnyj jelektronnyj nauchnyj zhurnal* [International Electronic Science Magazine]. № 4 (34). S. 84–88. URL : pnojurnal.wordpress.com/archive18/18-04. [in Russian]
2. Baranova G. P. (1998). *Faktory professional'noj adaptacii molodogo uchitelja v obshheobrazovatel'noj shkole : diss. ... kand. ped. nauk* [Factors of professional adaptation of a young teacher in a general education school : diss. ... Cand. ped. science]. Moscow. 16 s. [in Russian]
3. Bezjuleva G. V. (2008). *Psihologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie professional'noj adaptacii uchashhihsja i studentov* [The psychological and pedagogical support of the professional adaptation of students and students]. Moscow : NOU VPO Moskovskij psihologo-social'nyj institut. 320 s. [in Russian]
4. Burdastyh E. N. (2006). *Social'no-professional'naja adaptacija budushhih uchitelej : dis. kand. ped. n.* [Socially-professional adaptation of future teachers: dis. Cand. ped. n.]. Kursk. 224 s. [in Russian]
5. Vasyľ'jev V. V. (1999). *Systema adaptacii' robitnykiv do profesijnoi' dijal'nosti* [System of adaptation of workers to professional activity]. Dnipropetrovs'k. 300 s. [in Ukrainian]
6. Galus O. M. (2007). *Aktyvna profesijna adaptacija studentiv jak pedagogichna problema* [Active Student Adaptation as a Pedagogical Problem]. *Pedagogichnyj dyskurs* [Pedagogical discourse]. Vyp. 1. S. 35–40. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2007_1_9. [in Ukrainian]

7. Godnik N. A. (2000). *O sushhnosti professional'nopedagogicheskoy dejatel'nosti* [About the essence of professional and pedagogical activity]. Pri-obshheniek pedagogicheskoy professii : praktika, koncepcii, novye struktury [Communicating pedagogical profession : practice, concepts, new structures]. Voronezh. S. 11–14. [in Russian]
8. Gorbunova N. V. (2019). *Professional'naja adaptacija budushhih uchitelej i molodyh specialistov k pedagogicheskoy dejatel'nosti* [Professional Adaptation of Future Teachers and Young Specialists to Pedagogical Activities]. Gumanitarnye nauki [Humanities]. № 3. S. 38–44. [in Russian]
9. Lebedenko O. A., Tatarova M. N. (2018). *Psihologo-pedagogicheskaja podderzhka professional'noj adaptacii molodyh pedagogov* [The psychological and pedagogical support of the professional adaptation of young educators]. Professional'noe obrazovanie v Rossii i za rubezhom [Professional education in Russia and abroad]. № 4(32). S. 133–138. [in Russian]
10. Makarova A. N. (2005). *Adaptacija studentov k professional'no-pedagogicheskoy dejatel'nosti v uslovijah mnogourovnevnogo obrazovanija : dis. ... kand. ped. nauk* [Adaptation of students to professional and pedagogical activities under conditions of multi-level education: dis. ... Cand. ped. science.]. N. Novgorod. 189 s. [in Russian]
11. Nychkalo N. H. (2000). *Profesiina osvita. Slovnyk* [The perfect coloring. Dictionary] / za red. N. H. Nychkalo. Kyiv : Vyshcha shkola. 380 c. [in Ukrainian]
12. Pochekaeva I. S., Capkova T. A. (2017). *Osobennosti adaptacii vypusnikov pedagogicheskikh vuzov k osushhestvleniju professional'noj dejatel'nosti v shkole* [Specialties for the Adaptation of Graduates from Vocational Higher Education Institutions for the Implementation of Professional Activities in the School]. Problemy romano-germanskoj filologii, pedagogiki i metodiki prepodavanija inostrannyh jazykov [Problems of Romano-Germanic Philology, Pedagogy, and Methods of Teaching Foreign Languages]. S. 254–259. [in Russian]
13. Andrushchenko T. Yu., Arzhanyx E. V., Vinogradov V. L. i dr. (2017). *Problemy professional'noj adaptatsii molodyx pedagogov* [Professional adaptation problems of young people]. Psichologicheskaya nauka i obrazovanie [Psychological science and education]. T. 9. № 2. S. 1–16. [in Russian]
14. Borovikova S. A., Vodolazskaja T. P., Dmitrieva M. A. i dr. (1991). *Psichologicheskoe obespechenie professional'noj dejatel'nosti: uchebnoe posobie* [Psychological support of professional activity: educational aid]. Sankt-Peterburg : Izd-vo S.-Peterburzhskogo un-ta. 152 s. [in Russian]

15. Sannikova O. P., Kuznecova O. V. (2009). *Adaptivnost' lichnosti : monografija* [Personality Adaptability: Monograph]. Odessa : Izd. N. P. Cherkasov. 258 s. [in Russian]

16. Slepčova M. V., Popova O. N. (2015). *Adaptacija budushhih uchitelej k professional'noj dejatel'nosti* [Adaptation of future teachers to professional activities]. Metodicheskij poisk: problemy i reshenija [Method search : problems and solutions]. № 1. S. 24–30. [in Russian]

17. Soloduhova O. G. (1996). *Stanovlennja osobystosti vchytelja u procesi profesijnoi' adaptacii' : monografija* [Formation of the teacher's personality in the process of professional adaptation: monograph]. Donec'k : Lebid'. 176 s. [in Ukrainian]

18. Shelestenko A. V. (2004). *Uslovija dlja adaptacii molodyh pedagogov* [Conditions for the Adaptation of Young Favors]. Novoe obrazovanie [New education]. № 8. S. 27–31. [in Russian]

19. Shhelkunova L. A. *Problemy professional'noj adaptacii studentov na pedagogicheskoj praktike* [Professional adaptation problems of students on pedagogical practice] URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-professionalnoy-adaptatsii-studentov-na-pedagogicheskoy-praktike>. [in Russian]